

PAPER DETAILS

TITLE: ME'ÂLİMÜ USÛLİ'D-DÎN ESERİ ÖZELİNDE FAHREDDÎN RÂZÎ'NİN CEDEL
UYGULAMALARI

AUTHORS: Hüseyin DOĞAN

PAGES: 183-208

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2894562>

Gönderim Tarihi: 16.01.2023

Kabul Tarihi: 04.05.2023

ME‘ÂLİMÜ USÛLİ’D-DÎN ESERİ ÖZELİNDE FAHREDDÎN RÂZÎ’NİN CEDEL UYGULAMALARI

Jadal Practices of Fakhr al-Dîn al-Râzî in the Special of Book Me‘âlim Usûl al-Dîn

Hüseyin DOĞAN

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı
huseyindogan5555@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3509-5340

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Cedel, İslâm kelâmcıları başta olmak üzere İslâm filozoflarının karşıtlarıyla yapmış oldukları tartışma ve münazaralarda kendisine başvurmuş oldukları yöntemi ifade etmektedir. İslâm düşüncesinde özellikle de Aristocu gelenekten devşirilen ve İslâm filozofları ile kelâmcılarının kendi inanç, görüş ve düşüncelerini savunmada kullandıkları bu yöntem, Ortaçağ İslâm dünyasındaki ilmi ve bilimsel önermelerin geçerliliği ve tutarlılığını ispat noktasında çokça kullanılmıştır. Fahreddîn Râzî, cedel yöntemini bütün teknik ve kuramsal çerçevesiyle kendi eserlerinde başarıyla uygulayan kelâmcıların başında gelir. Hiç kuşkusuz kaleme aldığı ve günümüze ulaşan kıymetli eseri “Me‘âlimü Usûlî’-d-Dîn”de cedelin bütün kuramsal ve pratiksel uygulamalarını ortaya koyan Râzî, kendi dönemindeki muarızları ile karşıtlarına bu yöntemin inceliklerini kullanarak başarıyla savunular yapmış ve cevaplar vermiştir. Cedel yönteminin kendisine dayandığı temel kanıtlanma biçimleri ile cedelin temel dayanaklarını kendi epistemolojik anlayışında en iyi şekilde sistematize eden Râzî, Kelâm ilminin en tartışmaları meselelerinde başta Mu‘tezile olmak üzere İslâm filozofları, Şîa ve Kerrâmiyye’nin ileri sürmüş olduğu iddialarına karşı koymaya çalışmış; bir diğer ifadeyle onların savundukları görüşleri kendi kelâm anlayışı açısından problemli gördüğü için reddetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Cedel, Râzî, Bilgi, Yöntem, Polemik.

Abstract

Jadal expresses the method that Islamic theologians, especially Islamic Philosophers, have consulted her in their discussions and debates against their opponents. This method, which was gathered from the Aristotelian tradition in Islamic thought and used by Islamic philosophers and theologians to defend their own beliefs, views, and thoughts, is widely used to prove the validity and consistency of scientific propositions in the medieval Islamic world. Fakhr al-Dîn al-Râzî is one of the leading theologians who successfully applied this method in his own works with all its technical and theoretical framework. Undoubtedly, Râzî, who revealed all the theoretical and practical applications of the jadal method in his valuable work "Me‘âlim Usûl al-Dîn," which he wrote and has survived, successfully defended and gave answers to his opponents of his time by using the subtleties of this method. Râzî, who systematized the basic forms of proof on which the argumentation method is based and the basic foundations of the argument in his own epistemological understanding, Shia and Karramiyyah, especially Mutazilah, put forward the most controversial issues of the science of Kalâm. In other words, he rejected the views they defended because they saw them as problematic in terms of their understanding of

theology.

Keywords: *Kalâm, Jadâl, Râzî, Knowledge, Methods, Polemic.*

1. GİRİŞ

Hiç kuşkusuz konuşma ve diyalektiğin tarihi, insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu ilk yaratıldığı andan itibaren karşısındakiyle konuşma ve paylaşma ihtiyacını hissetmiş; düşündüklerini muhataba aktarmanın arayış ve mücadelesi içinde olmuştur. İlk dönemlerde belli bir kuramsal nitelikte olmayan ve genel kuralları belirlenmemiş spesifik söylem ve anlatılarla devam ettirilen bu anlayış, tarihî süreçte gelişen şartlar çerçevesinde daha sistematik ve organize bir hale gelmiştir. Özellikle de Felsefe tarihinde Aristoteles’le (ö. m.ö. 322) özdeşleşen Mantık ilmi ve bu ilmin yansımaları, tam da yukarıda bahsini ettiğimiz bu gelişim ve değişimin en önemli temelini oluşturmuştur (Atademir, 1974: 78-79; Kaya, 1983: 103-104; Fahri, 1992: 185; Cevizci, 1999: 22-24).

Aristotelesçi düşüncüyü en iyi şekilde tahlil eden ve kendi felsefî sistemlerinin temeline yerleştiren Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1036) gibi düşünürler, Mantık ilminden büyük ölçüde istifade etmişlerdir. Fârâbî ve İbn Sînâ, Aristotelesçi Mantığın kendisine istinat ettiği bütün verileri kendi sistemlerine aktarmışlar ve kendi eserlerinde bu yöntemin uygulanmasına açık ara imkân tanımışlardır (Fârâbî, 1986: 13; İbn Sînâ, 1385/1965: 1-2). Gerçekte tarihî süreçte ilk kez Aristoteles tarafından kullanılan ve Mantık ilminde beş sanattan birisi olarak tanımlanan cedel (Aristoteles, 1952: 3-4; Joseph, 1967: 72-26; Ebherî, 1998: 84-85; Ardahânî, 1307: 25; Hilav, 1997: 44-45) İslâm filozoflarına gelindiğinde bir “ilim” olarak telakki edilmiştir (İbn Sînâ, 74). Bu sebeple en başta Fârâbî ve İbn Sînâ olmak üzere İslâm filozoflarınca bir yöntem veya bir “ilim” olarak değerlendirilen cedel, Ortaçağ İslâm dünyasında kelâmcıların ve fıkıhçıların ajandalarına hiç değiştirilmeksizin konu olmuştur (Neşşâr, 1404/1984: 19-25; Emiroğlu, 1994: 75-77). Ana kökeni Aristoteles’te bulunan ve İslâm filozoflarınca tekâmüle erdirilen cedel, Ortaçağ İslâm dünyası ve sonraki dönemdeki İslâm kelâmcılarınca Kelâm eserlerinde açıkça benimsenmiş ve uygulanmıştır. Başlangıçta reddiyeler şeklinde başlayan bu diyalektik, Aristotelesçi Mantığın sunum ve katkılarıyla daha farklı bir boyut ve mahiyete taşınmıştır (Atademir, 82; Abbasoğulları, 2020: 56).

İslâm Kelâmı söz konusu edildiğinde Aristotelesçi Mantık ile bu mantığın önemli bir versiyonunu oluşturan cedel, neredeyse bütün kelâmcılar tarafından benimsenmiş ve uygulanmıştır (Bağdâdî, 1346/1928: 12; Bağdâdî, 1991: 54; Cüveynî, 1979: 95; Mâtürîdî, 1970: 124; Şehristânî, ts.: 12; ‘Abdülcebbar, 1408/1988: 127-128; Kazanç, 2007: 57-65). Hatta

birçok kelâmcı karşıtlarıyla giriştikleri münazara ve tartışmalarda farkında olmasalar da, bu yöntemi kullanmışlardır. En başta Mu‘tezîlî kelâmcılar olmak üzere Ehl-i Sünnet kelâm ekolüne müntesip birçok kelâmcı, kaleme aldıkları eserlerinde kendi inanç, görüş ve yaklaşımlarını bu yöntemin dayanak ve argümanlarına göre savunmuşlardır (Bağdâdî, 1346/1928: 29, 45, 68). Zira İslâm dünyasında belli bir dönemden sonra, Kelâm bilginlerinin en üst seviyede ihtiyaç duydukları bir yöntem haline dönüşen cedel, sadece tartışma ve münazaralarda karşı tarafı ikna etme ya da ilzam etmenin bir aracı olarak değil, aynı zamanda Aristotelesçi görüşe de uygun olarak benimsenen ve savunulan görüşler ile düşüncelerin geçerliliğini tespit etme veya tutarlılığı sağlama konusunda önemli bir silah olmuştur (Doğan, 2015: 35-36). Ne var ki cedel yöntemini Aristoteles’ten devşiren İslâm filozofları başta olmak üzere Ortaçağ İslâm dünyasındaki birçok kelâmcı, genel anlamda cedelin “ikna etme” veya “susturma” yönü üzerinde yoğunlaştıklarından, diğer taraftan cedelin yapısında saklı bulunan ancak Aristoteles tarafından kullanılan “görüş ve düşüncelerin tutarlılığını ve geçerliliğini saptama” ilkesine neredeyse hiç müracaat etmemişlerdir (Doğan, 2015: 36). Kendi eserlerinde cedel yöntemini açıkça kullanan ve bu istikamette seleflerinin yolundan ayrılmayan bir karakter ve anlayışa sahip olan Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), cedel yöntemin tam da yukarıda sözünü ettiğimiz birinci yönü üzerinde yoğunlaşmıştır (Râzî, 1433/2012: 47; a.mlf. 2019: 75). İslâm dünyasında İmâm el-Gazzâlî (ö. 505/1111) başlayan ve ‘Abdülkerîm eş-Şehristânî (ö. 548/1153) devam eden felsefî kelâm anlayışının (Gazzâlî, 2001: 34) en önemli temsilcilerinden birisi olan Râzî, özellikle de itikâdî görüş ve düşüncelerinin savunması noktasında cedel yöntemine başvuran önemli bir kelâmcıdır. İslâm Kelâmında mütaahhirin döneminin tekâmüle ermesinde ciddi katkı ve çabaları bulunan Râzî, cedel yönteminin inceliklerini kendi üslup ve söylemleriyle ustaca harmanlayarak yaptığı tartışmalarda karşıtlarına ve muhaliflerine adeta soğuk terler döktürmüştür. Dildeki ustalığını ve dili kullanmadaki becerisini felsefî Kelâm anlayışıyla destekleyen Râzî, “*Me’âlimü Usûli’ d-Dîn*” adlı eserinde, büyük oranda cedel yönteminin temel aklî ilkeleri ile cedelin aklî-kuramsal dayanak ve argümanlarına göre hareket etmiştir Mu‘tezîlî, Şîî ve Kerrâmî birçok kelâmcı kendisine direnmeye çalışmış ancak, cedelin teknik ve inceliklerini kıvrak zekâsıyla birleştiren Râzî, genel manada Ehl-i Sünnet Kelâm anlayışının sınırları çerçevesinde başarılı cevaplar verebilmiştir.

Bu makalede, İslâm kelâmının yetiştirmiş olduğu önemli simalardan Fahreddîn er-Râzî’nin, “*Me’âlimü Usûli’ d-Dîn*” isimli kitabı temel alınarak cedel yöntemini nasıl ve ne şekilde kullanarak muhalif veya muarızlarına karşı koyup cevaplar verdiği ortaya konacaktır. Çünkü cedel yöntemi, bir

“ilim”dir. Bu ilmi de en iyi ve ustalıkla kullanabilen kelâmcı olan Râzî, gelişigüzel veya tesadüflere dayalı bir anlayışa değil, tam aksine bilinçli olarak cedel yöntemini tercih ederek başarıyla bu eserinde uygulamıştır.

2. RÂZÎ’NİN CEDEL YÖNTEMİNDE BAŞVURDUĞU ÖNERME/ÖNCÜL TÜRLERİ

2.1. Meşhûrât Türü Önergeler

Cedel yönteminin kendisine dayandığı önerme türlerinin başında “meşhûrât” türü önergeler gelmektedir. Meşhûrât türü önergeler, herhangi bir toplulukta yaşayan insanların dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel görüş ve düşünceleriyle doğrudan bağlantılı olan önergelerdir (Aristoteles, 27; Fârâbî, 65-66; İbn Sînâ, 76). Bir toplulukta yaygın olan ve herkesçe benimsenen ve savunulan bu görüş ve düşünceler, o toplumun meşhur hükümleridir (Aristoteles, 7). Meşhûrât türü önergeler, “kurban kesmek güzel bir ibadettir” ya da “anne-babaya hürmet gerekir” şeklinde dinî olabileceği gibi, “büyüklerle saygısızlık yapmamak gerekir” şeklinde ahlâkî de olabilir (Fârâbî, 66; İbn Sînâ, 76.) Aynı şekilde “büyüklerden önce yatılmaz” şeklinde kültürel olabileceği gibi, “büyüklerin karşısında ayaklar uzatılmaz” şeklinde kültürel ve örfî de olabilir (Fârâbî, 67; İbn Sînâ, 76.). Öyle anlaşıyor ki meşhûrât türü önergeler, bir topluluk içinde yaşayan insanların ortak kanaatleri sonucunda oluşan yargılardır. Bu yargıların toplumdan topluma hatta insandan insana değişme olasılıkları her zaman vâkidir. Nitekim yukarıda örneğini vermiş olduğumuz, “kurban kesmek güzel bir ibadettir” önermesinin Müslüman toplumlarında bir karşılığı varken, aynı önerme veya yargının Hint toplumunda yaratacağı infiali düşünmek dahi imkânsızdır. Bu sebeple meşhûrât türü önergeleri iki kısımda değerlendirmek daha doğru olsa gerektir. Birinci kısımda, her toplulukta geçerli olan ve evrensel bir insanî yargı oluşturan, “adalet iyidir; zulüm ise kötüdür” şeklinde “mutlak meşhûrât”lar yer almaktadır. Buna karşılık ikinci kısımda ise, toplumdan topluma değişen hatta insandan insana farklılık yaratan, “yoksula yardım etmek gerekir” veya “akrabaya bağlılık gerekir” tarzında beyan edilen “mukayyed (sınırlı) meşhûrât”lar bulunmaktadır (Fârâbî, 17; İbn Sînâ, 38-39; Doğan, 17; Emiroğlu, 2001: 88).

Bir toplulukta geçerli olan dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel hüküm ve yargılardan oluşan meşhûrât türü önergeler, Râzî’nin “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*”de kendisin birçok yerde kullandığı cedelî bir husustur. O, az önce belirtildiği üzere meşhûratları kullanma noktasında “mutlak” veya “mukayyed” ayırımına gitmeksizin, muhalifleriyle giriştiği tartışma ve münazaralarda meşhur hüküm ve yargıların kullanılmasına imkân

sağlamıştır. Nitekim o, Allah'ın fâil-i muhtâr ve kâdir-i mutlak anlamda evrende istediğini yapan, seçen ve dileyen bir varlık olduğunu ortaya koymak ve bu istikametteki yaklaşımını ispat edebilmek için karşıtlarına, ümmetin ortak inanç ilkelerinden iktibasla cevaplar vermiştir:

“Dördüncü grup: Münecimler; kendi özel işlerinde yararlanabilecekleri sihir için uygun ve geçerli vakitleri gözetliyorlardı. Bu anı yakaladıklarında ise, onun için put ikâme ediyorlar, ona saygı gösteriyorlar ve menfaat temin etmek için her hususta ortaya konmuş olan sihirlerle başvurdukları gibi ona da müracaat ediyorlardı.

Biliniz ki, bu sayılan yaklaşımlardan “Bir ve Tek olan Kahhâr'dan” başka müessir ve müdebbir olmadığına iman etmenizden başka bir çıkar yolunuz yoktur.” (Râzî, 1413/2012: 98; a.mlf. 2019: 148).

Görüldüğü üzere Râzî, Allah'a ortak koşan müşrikleri konu edindiği bu kısımda, İslâm'ın temel inanç konularını ön planda tutarak Münecimlerin görüşlerini geçersiz kılmaya çalışmaktadır. Sihrin veya büyü'nün, İslâm dininin temel kaynakları açısından geçersiz ve bâtıl bir inan ve düşünce olduğunun farkında olan Râzî, bu meselede Allah'ın en önemli sıfat ve nitelikleriyle onların görüşlerini geçersiz kılmıştır. Çünkü Allah Teâla'nın, bütün kâinat ve evreni idare ettiği ve buradaki bütün tedbirâtı O'nun ikâme ve idam ettiği yönündeki temel inanç İslâm'ın ana ilkesi durumundadır. Dolayısıyla o, bütün âlemde Allah'ın istediğini yapan-eden bir varlık oluşunu ispat etmek için, içinde yaşadığı ve herkesçe kabul edilen “meşhûr” bir inanç ilkesinden hareketle temellendirmeye çalışmıştır. Karşı tarafın aksi yönde, yani Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili zıt bir görüş ve düşünceyi savunması ise, Râzî'nin içinde yaşadığı toplumun inanç ve itikat kodlarıyla asla uyuşmamaktadır.

Aynı şekilde Râzî, nübüvvet konusunu işlediği yerde Hz. Muhammed'in risâlet ve davetinin evrenselliğini izah ederken, benimsediği ve inandığı görüş ve düşüncelerini meşhur yargılar üzerinden temellendirmeye çalışmıştır. Şöyle ki;

“Hz. Muhammed, bütün yaratılmış olanlara gönderilmiştir. Bir kısım Yahudiler ise, onun hususiyetle Araplara gönderilmiş olduğunu beyan etmişlerdir.

Bu düşüncenin fesadının kanıtı şudur ki onlar, Hz. Muhammed'in Araplara gönderilmiş sadık bir elçi olduğunu kabul etmişlerdir. Buna göre onun bütün söylediklerinin doğru ve geçerli olması icap eder. Onun bütün âlemlere peygamber olarak gönderildiğini söylemesi tevâtüren sabittir. Bu

hususta onu yalanlarsak çelişkiye düşeriz.” (Râzî, 1413/2012: 130; a.mlf. 2019: 202, Kazanç, 2014: 268-272).

Bu tartışma metninden de açıkça anlaşıldığı üzere Râzî, Hz. Muhammed’in risâlet ve davetinin evrenselliği hususunu “tevâtür” kavramıyla ilişkilendirerek, ümmetin genelinin inanç ve düşüncesine dayanarak kanıtlama yapmıştır. Dinde tevâtüre olan bir husus, o toplulukta yaşayan bütün insanların dinî ve ahlâkî görüşlerini yansıttığından o, temellendirmeyi meşhur bir hükümle yapma ihtiyacı hissetmiştir. Zira onun usta dilciliği ve dili kullanmadaki başarısı, içinde yaşadığı toplumun genel inanç ve kanılarıyla birleşebilmiştir.

Anlaşılan o ki Râzî, kendi teolojisinde inandığı ve benimsediği görüşlerini muhataplarına aktarırken, içinde yaşadığı toplumda herkesçe doğruluğu ve geçerliliği kabul edilen meşhur ve makbul hükümlerin kullanılmasına büyük ölçüde dikkat etmiştir. Bu yargı ve hükümler onun teolojik sisteminin önemli birer ayağını oluşturduğu gibi, bilgisel hükümlere ulaşmada da değerli bir araç durumundadır.

2.2. Müsellemât Türü Önergeler

Mantık ilminde kullanılan cedelin kendisine dayandığı bir diğer önerme türü de müsellemler türü önermelerdir (Aristoteles, 3; Fârâbî, 13; İbn Sînâ, 30; Emiroğlu, 89). Müsellemler türü önermeler, bir tartışma ya da münazarada doğruluğu veya geçerliliği muhatapça kabul edilen hükümleri ifade etmektedir (Fârâbî, 13; İbn Sînâ, 30; Doğan, 65-66). Bir nevi, tartışmada muhatapı veya muarızı kendi silahıyla vurmanın bir başka çeşididir. İslâm kelâmcıları ve filozofları, kendi eserlerinde meşhûrât türü önermelerin kullanılmasına imkân sağladıkları gibi, aynı şekilde cedel tasımının önemli birer dayanağını oluşturan müsellemler cinsinden önermelerin de kullanılmasına müsaade etmişlerdir (Bağdâdî, 85). Aslında kelâmcıların cedel yöntemi ve onun istinat etiği meşhur ve müsellemler hükümlere göre tartışmalarını sürdürmeleri Kur’ân’dan ilham alınarak geliştirilen bir uygulamadır. Zira Kur’ân, evrensel hükümlerini muhatapın zihninde ve gönlünde yerleştirmeye çalışırken, Mantık ilminin bu yönteminden önemli derecede istifade etmiştir. Sözgelimi Kur’ân’da beyan edilen, “İnsan, bizim kendisini az bir sudan (meni) yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış bize apaçık bir düşman kesilmiştir. Bir de, kendi yaratılışını unutarak bize örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüş ve un ufak olmuşken bu kemikleri yeniden kim diriltecek?” De ki: “Onları ilk defa var eden Allah, yeniden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.” (el-Yâsîn, 36/77-79; Abbasoğulları, 2020: 88) âyet, müsellemler hükümleriyle muhataba

açıklanmıştır. Öyle ki, insan aciz bir varlık olarak ilk yaratılış veya var ediliş serüvenini kabul eder ve ilk yaratılıştaki kudret ve hikmeti keşfederse, ikinci yaratılışı kabul etmesi daha kolay olacaktır. Kur’ân’ın izlediği bu yöntem, cedelin müsellemler hükümlerine geliştirilmiş bir anlayışı çağrıştırmaktadır.

İslâm kelâmcılarının büyük çoğunluğu başta olmak üzere Araştırma konumuzun temelini oluşturan Râzî de, kendi eserinde karşıtlarını ilzam etmeye çalışırken ya da onların iddialarını geçersiz kılarken zaman zaman cedelin bu önerme türüne göre temellendirme yapmıştır:

“Bedîhî tasavvur ve tasdiklerin varlığını kabul etmek gerekir. Şayet tasavvur ve tasdiklerin tamamı kazanılmış (kesbî) olsaydı, bunların kazanılması da başka tasavvur ve tasdiklerin takaddümüne muhtaç olurdu. Bu durum, teselsül veya devrin konuşulmasını ortaya çıkarır ki, bu da muhâldir.

Şayet bu anlaşıldı ise, şunu da ifade etmek isteriz: İnsanlar, ilmin tanımında görüş ayrılığına düştüler. Bizim görüşümüze göre ilim, tarife ihtiyaç duymaz. Zira bütün herkes, “ateşin yakan olduğunu ve Güneş’in de doğduğunu” zaruri olarak bilmektedir. İşte ilmin hakikatini bilmek zorunlu olmasaydı, sözü edilen bu bilgiyi de zorunlu olarak bilmek mümkün olmazdı.” (Râzî, 1413/2012: 24-25; a.mlf. 2019: 44).

Bu tartışmada Râzî, ilmin hakikatini ispat ederken karşılarındaki insanların bildiği bir doğru ve gerçeklikten hareketle, yani müsellemler bir hükümle kanıtlama yapmaya çalışmıştır. Çünkü ateşin yakıcı özelliği ile Güneş’in doğması ve batması fikri herkesçe kabul edilen evrensel bir yargı ve hüküm olduğundan o, bu konulardaki zorunluluğu ilmin ve bilginin zorunluluğuna bağlayarak eşdeğer kabul etmiştir. Kaldı ki muhatabın aksi yönde bir beyan veya savunuya kalkışması ise, kabul ettiği bir gerçekliği inkârı neden olacaktır.

Râzî, eserinin bir başka bölümünde “insanların fiillerindeki hüsun ve kübuhun anlaşılması” bahsinde de yine benzer bir cedelî dayanakla hareket etmekte ve görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır:

“[İkincisi]: Hüsun ve kübuhun vahiyle belirlendiği görüşünde olanlar, “hüsunu, kendisiyle sevabın gerçekleştiği fiil; kübuhu da, kendisiyle azabın ortaya çıktığı fiil” olarak tefsir etmişlerdir.

Onlara şöyle denilir: İnsan aklının, azaptan kaçınmanın zorunluluğunu gerektirdiğini kabul eder misiniz? Yahut da bu zorunluluğun, ancak şeriatla sabit olabileceğini mi söylersiniz?

Şayet birincisini söylerseniz, âlemde hüsun ve kubuhun aklen gerekli olduğunu kabul etmiş olursunuz. İkincisini söylerseniz, bu durumda da azaptan korunmak ancak akıldan başka bir şeyin zorunlu olmasıyla mümkün olabileceğini söylemiş olursunuz. Bunun anlamı, bir azap zincirinin oraya çıkmasıdır ki bu, teselsülü gerekli kıldığından geçersiz ve bâtıldır.” (Râzî, 1413/2012: 110; a.mlf. 2019: 166, 168).

Görüldüğü üzere sorduğu sorular ile muhatabının niyet ve düşüncesini ortaya döken Râzî, son tahlilde karşısındakinin kabul etmiş olduğu yargılar üzerinden kendi teolojik sistemine önemli dayanaklar sağlamıştır. Râzî başta olmak üzere birçok kelâmcı, olaya sadece bir yöntemin kullanılması açısından değil aynı zamanda, kendi teolojilerindeki epistemik argümanları sağlama alma ya da kullanma konusunda da ufuk açıcı bir açılım olarak değerlendirmişlerdir.

3. RÂZÎ’NİN CEDEL YÖNTEMİNDE BAŞVURDUĞU AKLÎ KANITLAMA BİÇİMLERİ

Ortaçağ İslâm dünyasında birçok kelâmcı, cedel yönteminin bütün sunum verilerini aklî ve mantıkî düzeyde sistemleştirerek tartışma ve münazaralarında kullanmıştır. Özellikle de İslâm kelâmcıları, cedelin genel uygulama alanı içinde kalan ve insanların genelince kabul edilen dinî, ahlâkî, tarihî, kültürel ve sosyal görüş ve düşüncelerden hareketle kanıtlama yapmaya çalıştıkları gibi, bunlardan bir ölçüde ayrı ancak, çoğu kez bunlara destek verecek özellikte ayarlanmış aklî ve mantıkî önermeleri de kendi kelâm teolojilerine ilişirmişlerdir. Kelâmcılar başta olmak üzere bilhassa da Fahreddin er-Râzî, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*” isimli eserinde -adını koymasa da- cedelin ayrıştırıcı bu aklî ve mantıkî kanıtlama biçimlerine göre kanıtlama yapmaya çalışarak muarızları ilzam etmiş (susturma) veya hasımlarını/karşıtlarını ikna edebilmiştir.

3.1. Bölümlere Ayırma ve Kuramsal Olarak İnceleme

Râzî başta olmak üzere İslâm kelâmcılarının kendi eserlerinde başvurmuş oldukları en önemli cedeli kanıtlama biçimlerinden olan bu yöntem, Ortaçağ İslâm dünyasında birçok düşünür ve bilgin tarafından kullanılmıştır. Cedelde kullanılan bu kanıtlama yönteminin genel mantığına göre, herhangi bir tartışmada mevzu bahis edilen konu üzerinde bütün “olasılıklar” ya da “olabilirler” sıralanarak, bunlardan imkânsız olanlar ile olamazlar sıralanarak geri kalan son tercihin doğruluğu ve geçerliliği kabul edilmiş olmaktadır. Bir başka deyişle, tartışılan konu hakkında veya ileri sürülen savlar hususunda insan aklına gelebilecek bütün yaklaşımlar sıralanmakta ancak, bunlardan herhangi birisi üzerinde yoğunlaşarak onun

doğru görüş olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Aslında ilgili konu hakkında bütün görüş ve düşünceler tek tek incelenerek ayıklanacağı yerde, olamazlar ya da imkânsızlar tespit edilerek son kalanın doğru ve geçerli olduğuna karar verilmektedir. Bu kanıtlama tarzında, konuyu derinlemesine tartışmak yerine ilgili konu hakkında seçenekler sıralanarak bunların en uygunu aranmaya çalışılmaktadır.

Sözgelimi Râzî, Allah'ın varlığının hakikatinin yaratılmışlardan farklı olduğunu ispata çalıştığı yerde cedelin bu kuramına göre hareket etmektedir. Öncelikle ilgili konu hakkındaki görüş ve yaklaşımlar/seçenekleri sıralayan ve geçersizliğini ispat eden Râzî, son tahlilde sıraladığı olamazdan ayıkladığı seçenekte kendi görüş ve yaklaşımını öne çıkartarak kanıtlama yapmaktadır:

“Bir şeyin başka bir şeyden zâit bir durumla değil de, sadece nev-i şahsına münhasır özelliği ile farklı olması mümkündür. Bu hususta iki yaklaşım vardır:

Birincisi: Her iki şey, sıfatları sebebiyle birbirlerinden farklı olmayarak ve her iki sıfat da birbirlerinden farklı değilse bu durum, bu zâtın farklılığını gerekli kılmaz. Şayet bu ikisinden başka bir sıfatla birbirlerinden farklılaşırsa bu durumda da teselsül vâki olur...

İkincisi: Sıfat, zâtan farklıdır. Aksi durumda sıfatın sıfat olması, zâtın sıfat olmasından daha evla olmazdı ki, bunun aksi de bu şekildedir. Bu durum netleşince şöyle deriz: Allah'ın zâtı, bizatihi kendi zatına mahsus olması sebebiyle diğer bütün zâtlardan farklıdır. Şayet O'nun zâtı diğer zâtlara eşit olsaydı, bu muayyen zâtın muayyen sıfatla mahsus kılınması ya sebepsiz meydana gelir ki, bu durum mümkünün Müreccih'siz gerçekleşmesine neden olur. Ya da devir yoluyla başka bir sebeple gerçekleşir ki bu da, muhâldir. Yahut da teselsül yoluyla gerçekleşir ki, bu da imkânsızdır. [Bu durumda] her üç seçenek de bâtıl olunca bu farklılığın, mahsus zâtın kendisi sebebiyle gerçekleşmesi doğrulanmış olur.” (Râzî, 1413/2012: 62; a.mlf. 2019: 94)

Râzî, Allah'ın bir Yaratan olarak cevher ve arazdan hâli olduğu konusundaki bir tartışma örneğinde, cedelin bilinen bu akli kanıtlama biçimine göre kanıtlama yapmaktadır:

“Bu bölüm, Allah'ın cevher oluşunun imkânsızlığı hakkındadır. Biliniz ki, cevherden kasıt, ya bölünemeyecek şekilde yer kaplaması ya da herhangi bir mahalden müstağni olmasıdır.

İlki iki açıdan bâtıldır: Birincisi; cisimlerin hudûsu hakkında zikrettiğimiz delil bütün yer kaplayanlar içindir. Buna göre cevher, muhdestir (sonradan olan); Allah ise muhdes değildir. Bu durumda ilahın cevher olması imkânsız hale gelir. İkincisi; cevher-i ferd (atom) görüşünü kabul etmeyenler, evrendeki bütün yer kaplayanların sağının solundan ayrı olduğunu söylediler. Bu durumda onların tamamı bölünebilir türdendir. Bölünebilenler ise zâtları gereği cevher olamazlar...” (Râzî, 1413/2012: 54; a.mlf. 2019:82, 84).

Görüldüğü üzere Râzî, bu tartışma örneğinde muarızlarına cedelin bölümlere ayırma ve kuramsal inceleme yöntemini kullanarak, Allah’ın cevher ve arazdan müstağni olduğunu ispata çalışmıştır. Allah’ın bir Yaratıcı olarak evrende yer işgal eden ve bölünebilir özelliğe sahip cevherden farklı olduğunu seçenekler üzerinden izah etmiş ve sıralanan görüşlerin geçersizliğinden hareketle doğru olan görüşün en son kendisinin izah ettiği görüş olduğunu belirterek tartışmayı sonlandırmıştır.

Râzî, kendi eserinden alıntıladığımız aşağıdaki metinde de benzer bir anlayışa hareket etmekte ve cedelin bu yöntemine göre açıklamada bulunmaktadır:

“Bütün mümkünler, Allah’ın kudretiyle meydana gelmiştir. Bunun delilleri vardır: Allah’ın evrendeki her mümkünine kâdir olduğunu ve onu var etme konusunda müstakil olduğunu beyan etmiştik. Şayet her mümkünin bir diğer sebeple meydana gelmiş olduğunu kabul edersek, bu durumda bir eserin iki müstakil sebebin birleşmesiyle yaratıldığını kabul etmemiz gerekir ki bu da, iki sebeple muhaldir.

İlki; Allah’ın kudreti diğerinden daha üstündür. Buna göre bu diğer kudretin Allah’ın kudreti tarafından devre dışı bırakılması, Allah’ın kudretinin bu diğer kudret tarafından devre dışı bırakılmasından daha evlâdır.

İkincisi; ya bu iki kudretten her biri onda müessirdir, ya da bu ikisinden hiçbirisi müessir değildir yahut da onlardan birisi müessir, diğeri ise müessir değildir.

Birinci ihtimal bâtıldır; çünkü eserin tam müessirle beraber varlık bulması gerekmektedir. Zira meydana gelişi vacip olan bir başkasına ihtiyaç duymaz...

İkinci ihtimal de aynı şekilde bâtıldır; çünkü o ikisinden birisiyle meydana gelmesinin imkânsızlığı ikincisi sebebiyle illetli olarak meydana gelmesi demektir...

Üçüncüsü de bâtıldır; çünkü o ikisinden her biri müstakil olarak sebep ise, o ikisinden birisiyle meydana gelişi diğeriyle meydana gelişinden daha evlâ olmaz

[Diğer taraftan] o ikisinden birisi daha kuvvetli demek de doğru olmaz. Zira bunun doğru olması halinde Allah'ın kudretiyle meydana gelmesi daha doğru olur. Çünkü O'nun kudreti daha kuvvetlidir. Aynı şekilde bir fiil, parçalanmayı ve bölünmeyi de kabul etmez... Bu sebeple, “o, ikisinden birisi daha kuvvetlidir” demek de imkânsızdır.” (Râzî, 1413/2012: 68-69; a.mlf. 2019: 102, 104).

Anlaşıldığı üzere Râzî, âlemdeki mümkinâtın Allah'ın mutlak güç ve kudretiyle meydana geldiğini ve yoktan yaratıldığını ispat etmek adına, eser-müessir ilişkisi sadedinde insan aklına gelebilecek seçenekleri tek tek tahlil ettikten ve onların imkânsız ve geçersiz olduklarına işaret ettikten sonra Allah Teâla'nın kâdir-i mutlak ve fâil-i muhtâr olarak âlemdeki bütün mümkinât ile mahlukâtın doğrudan Yaratıcısı olduğu görüşünü izaha çalışmıştır.

3.2. Karşı Tarafın Görüşünün Kaynağını Öğrenme

Cedelin bu kanıtlama yöntemi, genel olarak herhangi bir tartışma sırasında tarafların kabul ettikleri görüşlerinin kaynağını öğrenme ya da ileri sürdükleri iddia ve savlarının temellerini sorgulama şeklinde işleyiş göstermektedir. Daha açık bir söylemle, tartışmacılar üzerinde tartıştıkları herhangi bir konu veya iddia hakkında tartışmanın sürecine bağlı olarak zaman zaman karşılıklı olarak görüş ve iddialarının kaynaklarını birbirlerine sorular yönelterek öğrenebilirler. Aslında buradaki temel amaç, muhatabı beslendiği kaynağından hareketle alt etme veya ilzam etme düşüncesidir. Çünkü tartışma sırasında taraflarca iddia edilen görüşlerin veya iddiaların temel kaynakları hakkında bilgi kaçırılması, bir anda tartışmanın seyrini ve gidişatını etkileyebilmektedir.

Nitekim Râzî de, Allah'ın sıfatlarını (sem' ve basar) izah ettiği bir başlıkta cedelin bu aklî kanıtlama yöntemine göre hareket ederek düşüncesini izaha çalışmıştır:

“Bir şeyi önce bilip sonra gördüğümüzde iki hal arasında apaçık bir fark yakalarız. Bu durum, görmekle işitmenin ilimden farklı iki şey olduğunu gösterir. Bir topluluk dedi ki, görmenin görülenin suretinin onda resmedilmesi sebebiyle göz bebeğinin etkilenmesinden (teessür); işitmenin de hava dalgalarının kulak zarını etkilemesinden başka bir anlamı yoktur. Bu görüş bâtıldır.

Birincisine bakıldığında biz, son derece büyük olmasına rağmen yer kürenin sadece yarısını görmekteyiz. Halbuki büyük olanın, küçük olanda görüntüsü muhaldir. Aynı şekilde bizler, genişlik ile uzunluğu da görmekteyiz. Bu boyutların görme noktasında resmedilmesi muhaldir.

İkincisine gelirsek, biz, bir ses duyduğumuzda onun yönüne bakarız. Bu, bizlerin sesi hariçte idrak etmemizle ilgili bir husustur. Zira bizler, bir duvar arkasından insanın sözünü duyarız. Biz, sesi ancak bize ulaştığında işittiysek duvarın arkasından harfleri duymamamız gerekirdi. Çünkü bu ses dalgaları duvara çarptığında ilk şekli kalmazdı. Şu halde, bu söylenenlere göre görme ve işitmenin bilmekten farklı iki idrak biçimi olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu durum sabit olunca şöyle deriz: Naklî deliller, Allah'ın semî' ve basîr olduğuna delâlet eder ki, akıl da bunu desteklemektedir. Nitekim bu iki idrak biçimi kemal sıfatlarındandır. Allah'ın vasfı, bütün kemal sıfatlarını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda bizlerin bu sıfatları ispat etme gerekliliğimiz doğmuştur. Ne var ki, aksini düşünenler bu âyet ve haberlerin zâhiriyle anlaşılmasına engel teşkil eden aklî delil zikrederler. Ancak bu muhâlif görüşü kim iddia ediyorsa, izahı da ona düşmektedir." (Râzî, 1413/2012: 70-71; a.mlf. 2019: 106, 108; Kazanç, 2014: 83).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Râzî, bu tartışmanın sonunda dile getirdiği hususla ilgili olarak ileri sürülen iddianın kimden sâdir olduğunu öğrenmeye çalışmaktadır. Kim bilir belki de o, tartışılan görüş ve iddianın kaynağını öğrenme konusunda sorusunu yönelttiği mercii çok iyi tanıyor da olabilir. Zira kelâmcılar, bazen de mecazen gönderme usulünü tercih ederek, gerçekte temeli ve kaynağı bilinen mercie özel bir dikkat çekmek isteyebilirler. Râzî'nin de, bu tartışma örneğinde benzer bir yolu denemiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

3.3. Güçlüklere Güçlüklerle Karşı Çıkma

Cedelin bu kanıtlama yönteminde taraflardan birisi diğerine tartışılan konu veya ileri sürülen iddia hakkında tespit ettiği çelişkiler ve bazı mantık yanlışları sebebiyle direnebilir. Daha açık bir deyişle tartışmacılar, karşılıklı olarak delil ve cevaplarını ortaya koydukları sırada ilgili delil ve verilen cevaplardaki tutarsızlıklar ile çıkmazları karşılıklı olarak beyan edebilirler. Buna göre taraflardan biri, karşısındakinin tartışmada sergilediği mantık yanlışlarını ve tutarsızlıklarını tespit edince, buna denk ölçüde başka delil ve iddialarla karşı tarafa yüklenebilmektedir. Kısacası, bir zorluğa başka bir zorlukla karşı koymak veya direnmek şeklinde ifade edebileceğimiz bu

anlayış, İslâm kelâmcılarının kendi eserlerinde sıkça başvurmuş oldukları bir akli kanıtlama biçimidir.

Fahreddîn er-Râzî, sözgelişi o, Allah'ın âhirette görülmesi konusunda kendi mezhebinin görüşlerini temellendirmeye çalışırken büyük ölçüde cedelin bu kanıtlama yöntemine göre hareket etmiştir:

“...*Beni asla göremeyeceksin*” âyetine dayanarak direnmelerine cevaben şöyle deriz: Bu, Allah'ın âhirette görülmesi olayına işaret etmektedir. Çünkü O'nun görülmesi imkânsız olsaydı şöyle derdi: “Benim görülmem mümkün değildir.” Görmüyor musun, birisinin yanında olan taş, bazıları ekmek zannederek ona: “Bana da ver yiyeyim.” dediklerinde, doğru cevap: “Bu, yenilmez.” olur. Ancak bu yenilmesi uygun olan bir şey olsaydı, cevap verenin “sen onu asla yiyemeyeceksin” demesi daha doğru olurdu.

Onların; “O'nun görülmesi mümkün olsaydı hâli hazırda O'nu görürdük” şeklindeki yaklaşımlarına cevabımız şudur: Bize göre bu şartlar gerçekleştiğinde hâdis olanların görülmesi gerektiğini kabul ederiz. Fakat siz niçin; “bu şartlar gerçekleştiğinde Allah'ın görülmesi vacip olur” dediniz? Zira O'nun görülmesi, hâdis bir varlığın müşahade edilmesinden daha farklıdır. Bir şey hakkında verilen hükmün, ondan farklı başka bir şey hakkında geçerli olması lazım gelmez.

Yine onların, “Eğer (Allah), görülebilir olsaydı, görenin karşısında olması gerekirdi.” şeklindeki görüşlerine cevabımız şöyledir: Siz, bu konuda zaruret olduğunu iddia ediyorsanız bu, bâtıldır. Çünkü bizler, Allah'ın görülmesini, imkânsızlığı konusundaki bedihilik iddiasını imkânsız kılacak şekilde açıklamıştık. [Bu hususta], sizin ileri sürdüğünüz başka deliller varsa, onlardan bahsediniz.” (Râzî, 1413/2012: 93-94; a.mlf. 2019: 140).

Râzî, Allah'ın âlemdeki bütün fiillerin meydana gelmesinde ya da terkinde aktif bir güce ve etkin bir kudrete sahip olduğu konusunda görüşlerini izaha çalıştığı yerde, cedelin bu bilinen uygulama şekline göre hareket etmektedir:

“Kelâmcılar, Allah'ın kâdir-i mutlak olarak fiili gerçekleştirmeye gücü ve kudreti olduğu gibi, aynı şekilde o fiili terke de gücü ve kudreti olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak terkin izahı noktasında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Çoğunluğun görüşüne göre, fiili terk etmek demek, hiçbir şey yapmamak anlamına gelmektedir. Fiilin terkinde durum, aslî yokluk olarak devam etmiştir.

Burada bir problem vardır; çünkü kudret, müessir bir sıfattır. Yokluk ise, eserin varlıkta olmaması sebebiyledir. Dolayısıyla yokluğun kudret eseri

olduğuna dair görüş, iki zıddın bir araya toplanmasıdır ki bu, muhaldir. Zira bir şeyin olduğu hal üzere devamı, kudret eseri değildir. Çünkü oluşan bir şeyi tekrardan oluşturmak da muhaldir...” (Râzî, 1413/2012: 107; a.mlf. 2019: 162).

Görüldüğü gibi Râzî, bu tartışma örneğinde karşıtlarının iddia ve beyanlarına onların delillerine uygun şekilde başka bazı güçlüklerle karşı çıkarak cedelin bu yönünün uygulama şeklini ortaya koymuştur. İslâm kelâmcıları arasındaki bu anlayış, genel itibarıyla zorluğa zorluk çıkartmak veya ileri sürülen iddiaya karşılık sürekli direnç içinde olmak üzere anlaşılmalıdır. Çünkü kelâmcılar, cedel yöntemiyle kendi “bilgi teorilerinin” de önemli bir dayanağını oluşturduklarından, bu cinsten tartışmalarda kullandıkları önerme ya da öncülleri çok önemli addetmişler ve değer vermişlerdir.

3.4. Karşı Tarafın Görüşlerinin İleteceği Yanlış Sonuçlara Değinme

Cedel yöntemi üzerinden sürdürülen kimi tartışmalarda tarafların benimsedikleri görüş ve düşünceleri ile ileri sürdükleri iddiaları noktasında bazen ulaşılan sonuçlar açısından cedelî kanıtlama biçimlerine başvurulduğu bir gerçektir. İslâm kelâmcıları, karşıtlarıyla yapmış oldukları birçok tartışmada muhataplarını ilgili tartışma üzerinden vardıkları sonuç ve kanaatleri dolayısıyla ciddi tenkite tâbi tutmuşlardır. Cedel yöntemin kendi uygulama alanı içinde mütalaa edilen bu kanıtlama şekli, bir önceki başlık altında işlemeye çalıştığımız “güçlüklerle güçlüklerle karşı çıkma”dan ince bir ayrıntı ile ayrılmaktadır. Zira “güçlüklerle güçlüklerle karşı çıkma” yönteminde, tartışmada tarafların savundukları ve ispata çalıştıkları görüş ve düşünceleri ile ileri sürdüklerin iddialarının kapsamı dâhilindeki birtakım açmazlar ile zorluklar üzerinde durulduğu halde, bu kanıtlama yönteminde ise tartışılan konu hakkındaki “zihinsel çelişkiler” ile bazı “mantık hataları/yanlışlarına dikkat çekilmektedir. Bu sebeple, cedelî bir tartışma sırasında muhatapın savunduğu ve ispatına çalıştığı hususla ilgili delil ve kanıtların sonuçları ile elde edilen veriler, çok iyi bir mantık ve zihin analizinden sonra kabul edilmesi gerekmektedir.

Nitekim Râzî, Allah Teâla’nın mekândan tenzihi ispata çalıştığı kısımda muhataplarının iddialarını tahlil eden Râzî, ileri sürülen iddiaların yetersizliği tespit ederek bazı mantık hatalarına dikkat çekmiştir:

“Bu bölüm, Allah’ın herhangi bir mekânda olmasının imkânsızlığı hakkındadır. Bunun çeşitli delilleri söz konusudur:

Bir mekânda bulunan her şey, bir tarafının diğerinden ayrılabilmesi için mürekkebe olması gerekir. Bunun doğru olmadığını önceden belirttik. Şayet durum böyle değilse, O'nun cevher-i ferd veya bölünmeyi kabul etmeyen nokta gibi olması gerekir ki, bütün akıl sahipleri, Allah'ı bu türden sıfatlardan tenzih etmekte mütefiktirler.

Diğer taraftan, şayet O, bir mekânda olsaydı, ya bütün yönlerden sonlu ya da bütün yönlerden sonsuz yahut da bazı yönlerden sonlu bazı yönlerden ise, sonsuz olması gerekirdi.

Birincisi bâtıldır, zira O'nun her yönden –ne eksik ne fazla- bu sonlu, sınırlı ölçüye ihtisâsı bir Muhassıs'a ihtiyacı doğurur ki, bu da O'nun hudûsunu gerekli kılar. (Allah, bununla vasıflanmaktan münezzehtir).

İkincisi de bâtıldır, zira her boyut artmayı ve eksilmeyi kabul eder. Böyle olan her şey de sonludur. Bu durumda O'nun mürekkebe olması lazım gelir, çünkü sonsuza uzanan boyutta birçok nokta bulunur. Şu halde muhdesler, O'nun zatıyla karışmış ve iç içe girmiş olurlar.” (Râzî, 1413/2012: 54-55; a.mlf. 2019: 84).

Râzî, Allah'ın kelâm sıfatı ile bu sıfatı oluşturan sesler ve harflerin mahiyetini izah ettiği kısımda, aynı şekilde cedelin bu kanıtlama biçimini gözeterek ve kullanarak muarızlarına cevap vermiştir:

“Hanbelîler, Allah'ın kelâmının seslerden ve harflerden ibaret olup kadîm ve ezeli olduğunu söylemişlerdir...

Allah, bu harflerle bir defada ya da birbirini takip eden tertip üzere konuşmuştur. Birinci ihtimal doğru ise, o zaman bizlerin işittiği kelâm hâsıl olmaz. Zira bizlerin işittiği kelimeler birbirini takip eden bir tertip üzeredir.

Diğer yandan birinci harf yok olduğuna göre o sonradan meydana gelmiş demektir. Çünkü yokluğu sabit olanın kıdemi imkânsızdır. İkinci harf, ilk harfin yok olmasından sonra ortaya çıktığına göre o da hâdis olmuş olur.

Bu harfler ve sesler, dillerimiz ve boğazımızla kâimdir. Şayet bu harfler ve sesler, Allah'ın sıfatının kendisi olsa, O'nun insanlardan her birinin zatına hulûl etmesi gerekir. Hristiyanlar, Allah'ın kelimesinin sadece Hz. İsa'ya hulûl ettiğini sabit gördükleri için Müslümanların cumhuru onları tekfir etmişken, hulûlü insanların her birisi hakkında geçerli görenlerin küfrünün Hristiyanların küfründen daha şiddetli olması lazım gelir.” (Râzî, 1413/2012: 83-84; a.mlf. 2019: 122).

Anlaşıldığı üzere Râzî, cedel yöntemin bütün teknik ve kuramsal araçlarını başarıyla eserinde uyguladığından, tartışmaların hangi zeminde sürdürülmesi gerektiği hususunda da son derece yetkin ve bilge bir özelliğe sahiptir. Kelâm ilminin itikat ve inançla ilgili konularını, karşıtlarına veya muarızlarına en üst seviyede delillerle savunan Râzî, Mantık ilminden ödünç alarak kullandığı cedel yöntemini felsefî nosyonuyla iyice harmanlayarak başarılı bir savunma yapmıştır. Bu karakter ve misyonuna felsefî kelâmcılığını ekleyerek, hem akranları arasında hızlıca meşhur olmuş hem de üstün nitelikte eserleri kaleme almasına öncülük etmiştir.

4. RÂZÎ'NİN CEDEL YÖNTEMİNDE ESAS ALDIĞI TEMEL AKLÎ DAYANAKLAR

Cedel yöntemi, değişik argüman ve araçlarla varlık gösteren mantikî bir yöntemdir. İslâm kelâmcıları kaleme aldıkları eserlerinde, benimsemiş ve savunmuş oldukları görüşlerinin doğruluk ve geçerliliklerini karşıtlarına rahatlıkla kabul ettirmek yahut da muarızlarından gelebilecek iddia ve savları geçersiz kılıp bertaraf edebilmek için cedelin genel çerçevesi içinde bulunan ancak, çoğu kere yanlış anlaşılmalara sebebiyet verebilecek meşru olmayan bazı uygulamalara da izin vermişlerdir. Gerçekte kelâmcıların bu aklî ilke ve dayanakları kullanmaları hatta eserlerinde başarıyla uygulayabilmeleri, içinde yaşadıkları toplumun dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel temelleriyle yakından bağlantılıdır. Şöyle ki, içinde yaşadıkları toplumlarında bu aklî dayanak ve argümanların kullanım alanı ne kadar geniş ise, kelâmcılar da bunları o denli meşru ve geçerli kabul etmişlerdir. Bu durum, ilgili toplumun ulaştığı bilgi seviyesini göstermesi bakımından oldukça çarpıcı olduğu kadar, bu dayanak ve argümanlara göre farklı farklı anlayış ve yaklaşımları tetikleme ve ortaya çıkarması bakımından da kayda değer bir hâdise olsa gerektir.

4.1. Güce Başvurma

Cedeli bir tartışmada taraflardan biri diğerine, üzerinde tartışılan konunun gidişatına göre zaman zaman –normal tartışma sınırlarını da zorlayarak- güce dayalı söylemlerde bulunabilir. Bir başka deyişle taraflar arasındaki tartışma ve münazara, içinden çıkılmaz bir hale geldiği anda taraflardan birisi tehditkâr söylemler geliştirebilir. Nitekim cedelde taraflardan birisinin muarızını ilzam edebilmek için değişik güç odaklarını gündeme taşıması veya hasmına yönelik “tekfirci” söylemi kullanması bu uygulamanın en somut örneklerindendir.

Râzî, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*” eserinde, muarızlarına karşı cedelin bilinen bu meşru olmayan aklî dayanağı üzerinden açıklamalarda

bulunmuştur. Kelâmcıların anlayışında, kimi zaman tartışılan konu veya ileri sürülen iddia üzerinde somut, tutarlı, makul ve geçerli deliller sunmak yerine, bazen de ümmetin genel görüşüne göndermelerde bulunarak çözümlemede bulunmak ve ümmetin genel görüşü üzerinden karşı tarafı küfürle itham etmek bir geleneği yansıttığından Râzî de bu hengâmeden kurtulamamıştır. Nitekim o, Hz. Muhammed'in diğer peygamberlerden daha üstün ve faziletli olduğu yönündeki inanç ve görüşlerini izaha çalışırken cedelin bu aklî dayanağına göre hareket etmiş ve mantikî açıdan iddiaya delil olmaktan uzak bir söylemi geliştirmiştir:

“Bizim Resûlümüz, nebîlerin en faziletlisidir. Nakil ve akıl buna delâlet eder.

Naklî delil; Allah, nebîleri övülen sıfatlarla nitelemiştir. Sonra Hz. Peygamber hakkında, “İşte onlar, Allah'ın hidâyet ettiği zâtlardır. Sen de onların tarik-i hidâyetini takip et” (el-En'âm 6/90) buyurmuştur. Ona, onların hidâyetini takip etmeyi emretmiştir. Böylece onun, onları takip etmesi vacip oldu. Aksi durumda emri terk etmiş olur ki, emri terk eden de âsidir. O, diğer peygamberde olmayan bütün güzel hasletleri kendi şahsında toplamıştır. Böylece onlardan daha faziletli olmaktadır.

Aklî delil; Onun tevhid ve ibadet hususundaki daveti diğer nebîlerden farklı olarak âlemin çoğuna ulaşmıştır. Hz. Mûsâ'nın daveti İsrailoğulları ile sınırlı kalmıştır. Onların, yeryüzünde Hz. Muhammed'in ümmetine nispeti, damlanın denize nispeti gibidir.

Hz. İsâ'nın getirdiği hak davet ise, kalıcı olmamış ve günümüze ulaşmamıştır. Hristiyanların söyledikleri ise mahzâ cahillik ve sırf küfürdür.” (Râzî, 1413/2012: 128; a.mlf. 2019: 198).

Yukarıda da sözünü etmiş olduğumuz gibi, İslâm kelâmında belli bir süre karşı tarafı inançları dolayısıyla tekfir etme, yani muhatabı küfürle suçlama ciddi bir gelenek halini almıştır. Râzî de, bu hususta kendisinden önceki kelâmcıların yolunu izleyerek her konuda olmasa bile, önemli ve kayda değer alanlarda muhatabı bu türeden güç ve tehditlere dayalı söylemlerle itham etmiş ve suçlamıştır. Râzî'nin bir kelâmcı olarak muarızlarını belli konularda güce dayanarak tekfir etmesindeki haklılığı veya haksızlığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte (Önal, 2019: 145-180; a.mlf., 2017: 183-191), onun bu türden söylemlere dayalı olarak cedeli bir kanıtlama yolunu tercih etmiş olduğu bir gerçektir. Nitekim aşağıda örneklemeye çalışacağımız metinden anlaşılacağı gibi o, yine Hz. Muhammed'in kendi risâletinden önce herhangi bir şariat üzerinde olmadığı

yönündeki görüşlerini izaha çalışırken karşıtları benzer bir üslupla tenkit etmiş ve karşı koymuştur.

“Doğru olan şudur ki Hz. Muhammed, vahyin nüzulünden önce nebîlerden herhangi birisinin şeriatı üzerinde değildi. Bunun nedeni, Hz. İsa’dan önceki şeriatların onun şeriatı ile neshedilmesi; Hz. İsa’nın kendi şeriatının ise, onu nakledenlerin Hristiyanlar olması sebebiyle kesintiye uğramış olmasıdır. [Zaten] onlar, teslis görüşleri nedeniyle kâfir idiler. Teslîsten uzak kalmakla onun şeriatına bağlı kalanlar ise sayıca azdı ve bu sebeple de onların görüşleri bu hususta delil olamaz...” (Râzî, 1413/2012: 129; a.mlf. 2019: 200).

Râzî’nin kendi eserinden alıntılarımız bu örnek pasajlardan anlaşıldığı üzere cedelin bu aklî dayanağı tartışmanın edep ve adâbı açısından meşru bir zemin oluşturmamaktadır. Bu minvalde Râzî’ye şöyle bir soru yöneltile yanlışı mı olur: İnsanların inanç ve akîdeleri farklı olsa da, herhangi bir dinî hususta hiç kayda değer veya doğru bir söz söylemiş olamazlar mı? Ya da sırf inançları dolayısıyla onları itham edip ötekileştirmek mi gerekir? Elbette Râzî’nin bunlara verecek cevapları vardır ancak, hem onda hem de diğer İslâm kelâmcılarının genelinde karşı tarafı küfürle itham edip suçlamak önemli bir kelâmî gelenek haline dönüşmüştür. Bunun en bariz örneklerine Abdülkâhîr el-Bağdâdî’de (ö.429/1037) rastlamak mümkündür (Doğan, 113-172).

4.2. Otoriteye Dayanma

Cedelin bu aklî dayanağında ise kanıtlamalar, herhangi bir tartışmada ortaya atılan görüş ve düşünceler ilgili konuda uzman ve otorite olan insanların kanaatlerine başvurularak gerçekleştirilmektedir. Hayatın her alanında olduğu özellikle de dinî, ahlâkî ve manevî konularda da zaman zaman görüş ve düşünceleriyle meşhur olmuş, duâyen kabul edilen ve işin ehli olarak itibar edilen değişik kişi, kurum ve çevrelere göre benimsenen inanç ve düşüncelerin savunulduğu tarihî süreçte hep gözlenmiştir.

Hiç kuşkusuz kendi eserinde, cedel yönteminin bu aklî dayanağına göre savunularda bulunan ve karşıtlarına cevaplar tanzim eden önemli kelâmcılardan birisi de Râzî’dir. O, “*Me’âlimü Usûli’-d-Dîn*”de kulların fiillerindeki kudreti ve fiil üzerindeki tesirini tartışma konusu edindiği yerde, muarızlarına benzer bir cedel anlayışıyla karşı koymakta ve kendi, mezhebini ön plana çıkartarak güç devşirmekte hatta mevcut otoriteye de göndermede bulunmaktadır:

“Bize göre, kulun fâil olduğu bilgisinin zaruri bir bilgi olduğu iddiası, kulun fâil oluşunun izahına dayanmaktadır.

Biz şöyle diyoruz: Eğer bununla kastınız, “kul fiili yapmaya da terk etmeye de kâdirdir ve onun kudretinin iki tarafa nispeti eşittir; sonra bu eşitlik gerçekleştiğinde bu fiil, belli bir tarafa herhangi bir Müreccih ve Muhassıs tarafından tahsis edilmeksizin kesin olarak meydana gelir” ise, bizler bu düşüncenin geçerliliğini kabul etmiyoruz. Çünkü akli sarâhati bunun bâtil olduğuna işaret eder.

Şayet bununla kastınız, tercih edilen güdü (dâ’î) ortaya çıktığında ondan bu eserin sâdır olması ise, bu zaten bizim görüşümüz ve mezhebimizdir. Kesinle bunu inkâr edemeyiz ancak, “kudret ve güdü hâsıl olduğunda fiil vâcib olur” deriz. Her ikisinin ya da bunlardan birisinin yokluğu halinde fiil gerçekleşmez. Her şeyin Allah’ın kaza ve kaderiyle olduğunu söylemek lazımdır; bunu reddetmenin imkânı yoktur...” (Râzî, 1413/2012: 103; a.mlf. 2019: 156).

Râzî, imânın mahiyetini karşıtlarına izaha çalıştığı bölümde de yine cedelin bu akli dayanağını ön planda tutarak savunma yapmıştır (Önal, 2015: 121-146). Bu konuda “ümmetin “icmâsı”nı gündeme getiren Râzî, savunduğu görüş ve düşüncelerine önemli bir kaynak temin ederek karşıtları nezdinde otorite tesis etmeye çalışmaktadır:

“İmânın mahiyeti hakkında bizim görüşümüze muhalif olan Mu’tezile şöyle delil getirdi: Ameller, şu âyette din olarak isimlendirilmiştir: “Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini sadece Allah’a hâs kılarak O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de işte budur.” (el-Beyyine 98/5) Âyetteki “zâlike” kavramı, bütün zikri geçenleri kapsar. Öyleyse hepsinin din olarak isimlendirilmesi gerekir. Din, İslâm’dır. Nitekim şu âyette olduğu gibi, “Allah, katında din İslâm’dan ibarettir.” (el-Âl-i İmrân 3/19) İslâm ile imân aynıdır. “Her kim İslâm’dan başka bir din ararsa, elbette ondan kabul edilmez.” (el-Âl-i İmrân 3/85) âyetinde ifade edildiği üzere imân, İslâm’dan ayrı olursa makbul olmaz.”

İcmâ ile sabittir ki imân makbuldür. Bu durumda ortaya çıktı ki ameller, dinin kendisini ifade etmektedir. Din, İslâm’dır; İslâm da imândır. Bu yüzden amellerin, imân isminin muhtevasına dâhil edilmesi gerekir.” (Râzî, 1413/2012: 166; a.mlf. 2019: 242).

Unutulmamalıdır ki Râzî, muarızlarına direnirken ya da onların iddialarını çürütmeye çalışırken kullanmış olduğu ve “bu hususta ümmet şöyle düşünmektedir”, “bu görüş ümmetin genelinin kanısına terstir”,

“üzerinde icmâ edilmiştir”, “bu hususta mezhebimiz şöyle demiştir” şeklinde cümlelerini oluşturduğu hemen hemen bütün kısımlarda cedelin bu yönünü tercih etmiş ve kullanmıştır.

4.3. Duygulara Yönelme

Gerçekte cedelin bu aklî dayanağı, cedelin yapısını oluşturan meşhûrât türü önermelerle doğrudan bağlantılıdır. Zira cedelin aklî dayanağının kullanıldığı yerde, çoğunlukla meşhur hükümlerle ilintili dinî, ahlâkî ve sosyal ve kültürel yargılara göre kanıtlamalar yapılmaktadır. Şöyle ki, halka mal olmuş, insanların genelinin itibar ettiği, tazim ve hürmette bulundukları; genel de kutsal ve manevî kabul edilen anlayış ve görüşler bu cedeli dayanağın en önemli mekanizması durumundadır. Anlaşıldığı üzere bu yöntemde din ve maneviyat ekseninde kalmak üzere, daha çok insanların duygu ve his dünyalarına hitapta bulunarak veya onların dinî ve ahlâkî duygularını ön plana çıkartarak savunma yapılmaktadır.

Râzî, eserinde cedelin bu aklî dayanağını gözeterek, Hz. Muhammed’in nübüvvetini ispat sadedinde Müslümanların genel duygularına hitap edercesine söylemler geliştirmiştir:

“Hz. Muhammed, Allah’ın Resûlü’dür. Bunun delili şudur: O, nübüvvet iddiasında bulundu ve bunu desteklemek üzere mucize gösterdi...”

Ayrıca şu delilleri de eklemek gerekir: İlki; ona Kur’ân nâzil olmuştur. Kur’ân, lafzının fesâhati ve içerdiği konuları/ilimlerinin çokluğu sebebiyle ulaştığı seviye açısından şerefli bir Kitap’tır. İlâhî bahisler onda en güzel şekilde yer almaktadır. Ahlâk ilimleri, siyaset ilimleri, nefis tezkiyesi ilmi ve geçmiş milletlerin durumlarına ilişkin bilgiler böyledir.

Bazıları, onun kemalde icâz noktasına ulaşp ulaşmadığı konusunda ihtilaf ettiler. Ancak onun şerefli, üstün; çok faydalar, çok ilimler ihtiva eden lafızları fasih bir Kitap olduğu hususunda hiç tartışma yoktur.” (Râzî, 1413/2012: 115; a.mlf. 2019: 176).

Yine o, sahâbeye karşı tazim ve hürmetin gerekliliği konusunda da görüş ve düşüncelerini izhâr ederken, İslâm toplumlarındaki bilinen ve benimsenmiş olan genel kabullerden hareketle temellendirme yapmaktadır. Böylelikle ümmetin icmâsına, yani genel kanaat ve uzlaşısına müracaat eden Râzî, cedelin bu aklî dayanağını kullanmıştır:

“Müslümanlar, Talha, Zübeyir ve Âişe’ye tazim ve hürmet konusunda icmâ etmiştir. Onları kötülemekten kaçınmak gerekir; çünkü Kur’ân’ın geneli ve haberler sahâbeye tazim ve hürmeti esas almıştır...”

Ömer b. Abdilazîz'in şöyle dediği rivayet edilir: "Bunlar, Allah'ın ellerimizi kendilerinden temizlediği kanlardır. Onlarla dillerimizi kirletmeyelim."" (Râzî, 1413/2012: 188; a.mlf. 2019: 274).

Râzî, sahâbeyi tazim ve hürmet konusunu, sahâbenin önde gelen ve bütün ümmetçe saygınlıkları kabul edilen önemli şahsiyetler üzerinden işlemiştir. Zira ilgili kişilerin sosyal olarak İslâm toplumlarında ve bireysel olarak da insanların vicdanlarında yaratmış oldukları bir itibarları söz konusudur. Bunun çok iyi farkına varan Râzî, ümmetin duygularını okşarcasına sahâbeye tazim konusunu bu minvalde değerlendirmiştir.

4.4. Tartışmayı Şahsileştirme

Râzî'nin, "*Me'âlimü Usûli'd-Dîn*"de kullandığı cedeli dayanaklardan bir diğeri de tartışmanın kişisel özellikler üzerinden sürdürülmesidir. Bir tartışmada, karşı tarafın kişisel zafiyetleri, yetersizlikleri ile onu küçük düşürücü ve tahkir edici söylemler geliştirilerek tartışmaların yapıldığı özellikle de medya ekranlarında çokça karşılaşılan bir durumdur. İşte aynı durum, birçok İslâmcısı başta olmak üzere Râzî tarafından da uygulanan aklî bir anlayış olarak kabul görmüştür.

Sözgeşi Râzî, Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisinin kim olduğu hususunda Şîa ile Ehl-i Sünnet kelâmcılarının delillerini tahlil ve müzakere ettiği kısımda cedelin bu aklî dayanağına göre hareket etmiştir:

"Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi Hz. Ebûbekir'dir. Şîa ve Mu'tezile bu kişinin Hz. Ali olduğunu söylediler. Zira onlar, daha faziletli biri varken ondan daha az faziletli birisinin imâmetini câiz görmüşlerdir.

Şîa'nın genel savunusuna göre Hz. Ali Hz. Ebûbekir'den daha fazla savaş/cihada katılmıştır: Kur'ân'da beyan edilen, "Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın oturanlar ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler bir olmazlar." (en-Nisâ 4/95) âyet gereği, Hz. Ali'nin ondan daha fazla faziletli olması gerekir.

Ehl-i Sünnet ise cihadı, dine yapılan davet ve kılıçla yapılan davet olarak ikiye ayırmıştır. Yine Hz. Ebûbekir'in İslâm'ın ilk devirlerinde din konusunda insanları dine davet konusunda cihad ettiği bilinmektedir. Onun sözüyle Osmân, Talhâ, Zübeyir, Sa'd, Sa'id ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh Müslüman olmuştur. Hz. Ali ise, İslâm'ın güçlendiği dönemde kılıçla cihad etmiştir. Bu durumda birincisi daha evlâdır." (Râzî, 1413/2012: 186; a.mlf. 2019: 270, 272).

Bu pasajda Râzî, Hz. Ebûbekir'in imâmetteki önceliğini ve üstünlüğünü, onun kişisel veya şahsi özelliklerini ön planda tutarak

açıklamaya çalışmıştır. Hatta sözle yapılan cihadı, kılıçla yapılan cihaddan ayırarak imâmetteki üstünlüğün Hz. Ebûbekir’de olması gerektiği kanaatine destek olarak kullanmıştır. Aşağıdaki metinde geçen ve Hz. Ebûbekir’in imâmetteki üstünlüğünü esas alan açıklamaları da, yine aynı paralelde ortaya konmuş olan söylemlerdir:

“Kur’ân’da beyan edilen, “Halbuki en çok sakınan, malını (Allah nezdinde sırf) temizlenmek için veren ondan uzaklaştırılacaktır.” (el-Leyl 92/17-18) âyetinde ifade edilen sakınan kişilerin ya Hz. Ebûbekir ya da Hz. Ali olduğu, onu Hz. Ali’ye hamletmenin doğru olmadığı, dolayısıyla Hz. Ebûbekir’e hamletmenin daha doğru olduğu sabittir. Sonra Allah, onu şu kavliyle vasıflandırdı: “Ancak pek yüce olan Rabbinin rızasını aramak için infakta bulunur ve andolsun ki herhalde razı olacaktır.” (el-Leyl, 92/20-21). Bu âyette geçen “sevfe” edatı istikbal içindir. Hiç kuşkusuz bu âyet, Hz. Ebûbekir’in Hz. Peygamber’den sonra insanların en faziletli oluşuna delâlet eder. Allah’ın “Ve andolsun ki herhalde razı olacaktır” şeklindeki sözü de, bu sıfatı gelecekte Hz. Ebûbekir üzerinde bâki kılacağına bir işarettir. Bu sıfat, imâmet konusunda geçerli olmasaydı, o halkın en faziletlisi olmazdı. Âyet, en faziletli olma sıfatına işaret ettiğine göre onun imametinin sıhhatinin kat’î olması lazım gelir.” (Râzî, 1413/2012: 181-182; a.mlf. 2019: 262, 264).

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Cedel, bir tartışma yöntemi olduğu kadar aynı zamanda bir savunma yöntemidir. Ancak Aristoteles’te bilinen yönüyle cedelin, “bilimler üstü” bir görevi üstlenme boyutu da bulunmaktadır. Zira cedelin ilkeleri ve kuramsal çerçevesi ile tartışılan konunun veya mevzu bahis edilen iddianın dayandığı önerme/öçülleri “geçerlilik”, “tutarlılık” ve “nesnellik” açısından analiz etme imkânı bulunmaktadır. İslâm kelâmcıları her ne kadar cedelin “tartışma” yönünü öncelemiş ve eserlerinde uygulamış olsalar da, zaman zaman bilimsel ve ilmi yönüne de ışık tutacak faaliyetlere izin vermişlerdir.

İslâm kelâmcılarının geneli, cedel yöntemini bütün kuramsal çerçevesi ile eserlerinde uygulamışlardır. Kimi zaman bunu bilinçli yapmış olsalar da, bazen de farkına varmaksızın cedelin bilinmeyen ancak teknik nitelikte addedilebilecek incelik ve detaylarını başarıyla eserlerine yansıtmışlardır. İslâm düşüncesinde daha çok felsefî kelâmcılığı ile meşhur olmuş ve dili kullanmada üstün bir meziyete sahip olan Râzî, bizatihi kaleme aldığı “*Me’âlimü Usûli’ d-Dîn*”deki tartışma ve izahlarında cedelin bilinen ve bilinmeyen her iki yönünü tam bir ustalıklı işlemiştir. Bunun en açık örnekleri ise, eserinde muarız ve hasımlarıyla giriştiği tartışmalarda cedelin hem akli kanıtlama biçimlerine uygun tarzda söylemler geliştirebilmesi hem

de çoğu kere duygusal temelli kabul edilebilecek olan aklî dayanak ve argümanları satır aralarına zekice ve kıvrakça serpiştirebilmesidir.

Râzî başta olmak üzere İslâm kelâmcılarının, eserlerinde “burhân”a nazaran cedel yöntemini tercih etmelerinin en önemli nedeni, Kur’ân’ın da bu yöntemi açık ara kullanmış olmasıdır. Zira dinî ve kutsal metinlerin, çoğu kere ikna ve ilzam yöntemlerini belirlerken genel anlamda insanlığa mal olmuş, halkın ortak kanaat ve değer yargılarını ifade eden; dinî, ahlâkî, sosyal ve kültürel temelli görüş ve yaklaşımları önceleyerek izahta bulunmaları kelâmcıların bu makbuliyetinde vazgeçilmez bir kıstastır. Bu sebeple meşhur, müselleme ve makbul önerme/öncüllerin dinî nasslarda da kullanılarak izah tarzlarının geliştirilmesi, bu manada İslâm kelâmcıları için tam bir ilham kaynağı olmuştur.

Diğer taraftan kendi yöntemlerini öncelikle “burhân”¹, -çünkü kimi zaman cedel burhân gibi amel de edebilir- dayandırma gayretinde olan kelâmcılar, en somut ifadesiyle çaresiz kaldıkları durumlarda cedel yöntemine müracaat ettiklerinden, kendi kelâmî sistemlerinde epistemolojik dayanaklarını da yine cedelin imkân ve sunumlarıyla tedarik etmişlerdir. Daha açık bir deyişle, cedel, İslâm kelâmcılarına tartışmalarda bir üstünlük ve savunma refleksi kazandırdığı gibi, aynı şekilde teolojik sistemlerinin epistemik temellerini sağlama alma konusunda da önemli fırsatlar yaratmıştır.

6. SUMMARY

Medieval scholars and thinkers turned to interpretation, method of understanding scriptures and its logical analysis in order to systematically express, protect and develop religious propositions based on the scriptures. In Islamic thought, especially from the 4th century to the 10th century, unlike the previous ones, a number of scientific works were not produced. The most important reason for this is the effort and effort made to see the previous works as sufficient and to understand and interpret only the previous works. Medieval thinkers, and especially the philosophers and theologians who are among them, benefited significantly from the views and thoughts or works of some thinkers who mentioned the same subject before them while creating their own works. However, the fact that the works belonging to the first period, which was influential in the birth of the Kalâm movement in the Islamic world, have not reached us, makes it difficult to determine what sources the medieval scholars and thinkers, and especially the theologians, used about some of their views.

¹ el-Bakara 2/111.

The majority of medieval Islamic scholars and thinkers largely adopted and used the logic that emerged in Ancient Greece and the method of this logic in order to prove some of their views or thoughts expressed in their own works and to make the other party accept it. The clearest examples of this can be found in some works created by philosophers, theologians and jurists of the period in question. For example, Ibn Rushd, a philosopher who witnessed this period, tried to answer some of Ghazālī's accusations against philosophers by using Aristotelian logic and its rules to a large extent in her own work. It is a fact that the Jadal method was applied and used by many scholars and thinkers representing the theological tradition of that period, even if not with all its techniques and subtleties. As a matter of fact, it is possible to see (witness) the best examples of the application of the Jadal method in some of the works of Fakhr al-Dīn al-Rāzī, one of the important representatives and defenders of the Ashari theological school, in the fields of Kalām Science and History of Sects. As we mentioned above, the theologians of that period in general, and Fakhr al-Dīn al-Rāzī in particular, prepared their works in a format that conforms to the Aristotelian logic, its rules and operating style, the basic rules and framework of which were revealed in Ancient Greece. The general preparation logic of these works is based on the method of Jadal, which operates according to the mutual question-answer method, just like Platon's dialogues.

As it is known, the structure of Jadal consists of some propositions and opinions, which are in the type of famous and musellemat. Since such propositions and views were popularly accepted and generally accepted by everyone or the great majority, they were frequently used in the medieval Islamic world, both in discussions and in explanations. It seems that medieval scholars and thinkers used the method of Jadal, which they used based on propositions and opinions such as famous and musellemat, not in the logical examination of scientific and philosophical views or in determining their correctness and consistency, but rather in silence and persuasion. They used it as a tool to defeat and overcome him. Sometimes they have seen cedali as an important basis for deceiving the other party mentally or reducing it to logical contradiction (safсата). Perhaps, in their discussions with their opponents or in the works they have created, they are famous and musellemat; more precisely, they are not aware that they have used the Jadal method most of the time. Because dozens of propositions and opinions, which are famous and proprietary, are closely related to some informational, religious, moral and social views and ideas in the societies in which they have become widespread, there has been no doubt about their correctness, validity and use against people on the other side. In other words,

many scholars and thinkers who lived in the mentioned period stated that the propositions and opinions in the characteristics of famous and muselemat were valid in a certain cultural context; They almost never thought that such propositions would lose their social reality and value in another community to a great extent, from which they were born and acquired a meaning. Because the propositions and opinions used in the method of Jadal, which are notorious and proprietary, are born and become widespread (popular) in a certain cultural and social environment, they may lose this prevalence (famous) and validity in another cultural and social environment, and become meaningless and invalid. Therefore, it is extremely difficult to say that such propositions are precise, true, universal and objective.

From this point of view, it should be noted that Rāzī also adopted and accepted the Qur'ān's method of discussion and persuasion to a great extent. Besides, in his methodology, he generally refers to the forms of proof related to the method of Jadal, which is formed with propositions and opinions such as proverbs and musallamat, or meaningless, devoid of scientific and logical basis; so to speak, it resorts to a number of ways that are entirely emotional and religious (religious). Sometimes, thanks to these evidence bases and forms of proof, he tries to deviate from his purpose, instead of examining or researching the views and thoughts adopted by their opponents or the arguments they put forward in his discussions with his opponents, instead of examining them within scientific, objective and logical criteria. works or has tried to override or cancel it by reducing it to nonsense.

7. KAYNAKLAR

- Abbasoğulları, G. (2020). *Manzum kırk hadis*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Abbasoğulları, G. (2020). *Su ile seyir*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- 'Abdülcebbâr, K. (1408/1988). *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. thk. 'Abdülkerîm Osmân. Kahire: Mektebetü'l-Vehbe.
- Ardahânî, A. (1307). *Mi'yâru'l-münâzara*. İstanbul: B.y.
- Aristoteles, (1952). *Organon V (topikler)*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Atademir, H. (1974). *Aristo'nun mantık ve ilim anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bağdâdî, E. (1346/1928). *Kitâbu usûli'd-dîn*. İstanbul: el-Matba'atü'd-Devle.
- Bağdâdî, E. (1991). *Mezhepler arasındaki farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Ortaçağ felsefesi tarihi*. Bursa: Asa Yayınları.
- Cüveynî, İ. (1979). *el-Kâfiye fi'l-cedel*. thk. Fevkiye Hüseyin Mahmûd. Kahire: B. y.
- Doğan, H. (2015). *İslâm kelâmında cedel anlayışı -Eş'arî 'Abdülkâhir el-Bağdâdî Örneği-*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

- Ebherî, E. (1998). *Îsâgûcî (Mantığa giriş)*. çev. Hüseyin Sarıoğlu. İstanbul: İz Yayınları.
- Emiroğlu, İ. (1994). Cedel nedir?. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, 17-37.
- Emiroğlu, İ. (2001). Cedelin işleyişi ve değeri. *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji* 1/2, 73-92.
- Fahri, M. (1992). *İslâm felsefesi tarihi*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: İklimYayınları.
- Fârâbî, E. (1986). *el-Mantuk 'indel Fârâbî III (Kitâbu'l-cedel)*. thk. Refik el-'Acem el-Mektebetü'l-Felsefiyye. Beyrut: B. y.
- Gazzâlî, E. (2001). *Felsefenin temel ilkeleri (mekâsidü'l-felâsife)*. çev. Cemalettin Erdemci. Ankara: Vadi Yayınları.
- Hilav, S. (1997). *Diyalektik düşüncenin tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- İbn Sînâ, H. (1385/1965). *eş-Şifâ el-mantuk VI (Kitâbu'l-cedel)*. thk. 'AhmedFu'âd el-Ahvânî. Mısır.
- Joseph, H. W. B. (1967). *Introduction to logic*. Newyork: Oxford University Press.
- Kaya, M. (1983). *İslâm kaynakları ışığında Aristoteles ve felsefesi*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Kazanç, F. K. (2007). *Gazzâlî öncesi Ehl-i Sünnet kelâmında ahlâk düşüncesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kazanç, F. K. (2017). *el-Cüveynî'de klasik kelâm tartışmaları*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Kazanç, F. K. (2014). *Kadı Abdülcebbar'da nedensellik kuramı*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Mâtürîdî, E. (1970). *Kitâbu't-tevhîd*. nşr. Fethullâh Huleyf. Beyrut: B. y.
- Neşşâr, A. (1404/1984). *Menâhicü'l-bahs'inde müfekkiri'l-islâm*. nşr. 'Abdüh er-Râcihi. Beyrut: B. y.
- Önal, R. (2017). *Ebu'l-Berakât en-Nesefî ve kelâmî polemikleri*. Bursa: Emin Yayınları.
- Önal, R. (2019). *İmâm Birgivi'de bilgi ve inanç paradigması*. Bursa: Emin Yayınları.
- Önal, R. (2015). İmân ve mahiyeti konusunda Mu'tezile Ehl-i Sünnet polemigi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, 121-146.
- Râzî, F. (1433/2012). *Me'âlimü usûli'd-dîn*. nşr. Dâru'd-Diyâ. Kuveyt: B. y.
- Râzî, F. (2019). *Kelâm ilminin esasları -eleştirmeli metin-*. çev. Muhammet Altaytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Şehristânî, E. (ts). *Nihâyetü'l-ikdâm fî 'ilmi'l-kelâm*. nşr. Alfred Guillaume. Bağdat: B. y.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederim.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.